

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TOLERANTLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK MASALALARI

Shakirova Muazzam Sodiqjon qizi

NamDPI. Maktabgacha ta'lim kafedrası magistranti

Email : shakirovamuazzam9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari, ijtimoiy-pedagogik omillari hamda samarali tarbiyaviy mexanizmlari chuqur tahlil etilgan. Tadqiqot davomida tolerantlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning psixologik va pedagogik komponentlari, shuningdek, oila, ta'lim muassasasi va jamiyatning o'zaro ta'siri asosida rivojlanish qonuniyatlari ochib berilgan. Maqolada, shuningdek, multikultural va inklyuziv yondashuvlarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tolerantlik, maktabgacha ta'lim, empatiya, ijtimoiy rivojlanish, axloqiy tarbiya, multikultural yondashuv, inklyuziv ta'lim, pedagogik texnologiyalar

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim xususiyatlaridan biri bu globallashtirish jarayonlarining jadallashtirishi va turli madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning kengayishidir. Bunday sharoitda jamiyat barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy nizolarni oldini olish va insonlar o'rtasida o'zaro hurmatni qaror toptirishda tolerantlik madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi. Tolerantlik tushunchasi keng ma'noda boshqalarning qarashlari, e'tiqodlari va xatti-harakatlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishni anglatadi. U shaxsning ijtimoiy yetuklik darajasini belgilovchi muhim mezonlardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri inson hayotida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu davrda shaxsning asosiy psixologik va ijtimoiy sifatleri shakllanadi. Bolaning dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari, ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyati ushbu davrda rivojlanadi. Shu sababli tolerantlik madaniyatini aynan maktabgacha yoshdan

boshlab shakllantirish ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – bolalarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirish, ularni jamiyatda faol va bag'rikeng shaxs sifatida tarbiyalashdir.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy metodlar kompleks qo'llanildi. Pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlil qilindi, maktabgacha ta'lim muassasalarida kuzatuvlar olib borildi, tarbiyachilar va ota-onalar bilan suhbatlar tashkil etildi. Shuningdek, bolalarning xulq-atvori, muloqot jarayoni va ijtimoiy moslashuv darajasi o'rganildi. Olingan natijalar umumlashtirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

Nazariy asoslar. Tolerantlik tushunchasi psixologiya va pedagogikada murakkab ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Uning tarkibiga kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlari kiradi. Kognitiv komponent boshqalarni tushunish va qabul qilishni, emotsional komponent empatiya va hissiy sezgirlikni, xulq-atvor komponenti esa hurmat va bag'rikenglik asosidagi harakatlarni o'z ichiga oladi. Psixologik nazariyalarga ko'ra, tolerantlik ijtimoiy o'rganish natijasida shakllanadi va bu jarayonda kattalar namunasi muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, ekologik yondashuvga ko'ra, bola rivojlanishi oila, ta'lim muassasasi va keng ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi. Har bir muhit tolerantlikni rivojlantirishda o'ziga xos o'rin tutadi. Masalan, oilada shakllangan munosabatlar bola xulq-atvorining asosini tashkil etsa, ta'lim muassasasi bu jarayonni tizimli ravishda rivojlantiradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirish quyidagi asosiy yo'nalishlar orqali amalga oshirilishini ko'rsatdi. Avvalo, axloqiy tarbiya muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda bolalarda mehr-oqibat, hurmat, halollik kabi sifatlar shakllantiriladi. Bu sifatlar tolerantlikning asosiy poydevorini tashkil etadi.

Ikkinchidan, o'yin faoliyati bolalar rivojlanishining yetakchi turi sifatida tolerantlikni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Rolli o'yinlar orqali bolalar turli ijtimoiy rollarni bajaradi, boshqalarni tushunishga o'rganadi va ijtimoiy tajriba orttiradi. Bu jarayon empatiya va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchidan, empatiya rivojlantirish tolerantlikning muhim sharti hisoblanadi. Boshqalar hissiyotini tushunish va ularga nisbatan ijobiy munosabat bildirish bolalarda bag‘rikenglikni shakllantiradi. Bu jarayonda ertaklar, suhbatlar va muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali natija beradi.

To‘rtinchidan, multikultural yondashuv bolalarda turli madaniyatlarga nisbatan hurmat hissini shakllantiradi. Turli millat va an‘analar bilan tanishtirish stereotiplarni kamaytiradi va ochiq fikrlashni rivojlantiradi.

Beshinchidan, inklyuziv ta‘lim muhitida bolalar turli imkoniyatlarga ega tengdoshlari bilan muloqot qiladi, bu esa empatiya va bag‘rikenglikni oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday muhitda tarbiyalangan bolalarda ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo‘ladi.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirish murakkab, ko‘p qirrali va tizimli jarayon ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ushbu jarayon nafaqat pedagogik ta‘sir natijasi, balki ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya va individual psixologik xususiyatlarning o‘zaro ta‘siri asosida shakllanishi bilan izohlanadi. Shu bois tolerantlikni rivojlantirish masalasini kompleks yondashuv asosida ko‘rib chiqish zarur.

Avvalo, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tolerantlikning shakllanishi bevosita bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasi bilan bog‘liq. Empatiya, ya‘ni boshqalar hissiyotlarini tushunish va ularga nisbatan mos ravishda munosabat bildirish qobiliyati tolerantlikning asosiy psixologik mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Empatiya rivojlangan bolalarda konfliktlarga nisbatan konstruktiv yondashuv, boshqalarni qabul qilish va yordam berishga moyillik yuqori bo‘lishi kuzatildi. Shu sababli maktabgacha ta‘lim jarayonida emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar, suhbatlar va o‘yinlardan keng foydalanish zarur.

Ikkinchidan, ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga muvofiq, bolalar kattalarning xulq-atvorini kuzatish va takrorlash orqali ijtimoiy me‘yorlarni egallaydi. Tadqiqot davomida tarbiyachining shaxsiy namunasi bolalarda tolerantlikni shakllantirishda hal qiluvchi omillardan biri ekanligi aniqlandi. Agar pedagog bolalarga nisbatan hurmat bilan

munosabatda bo'lsa, ularning fikrini inobatga olsa, nizolarni adolatli hal etsa, bu holat bolalar tomonidan model sifatida qabul qilinadi. Aksincha, keskin, buyruqbozlikka asoslangan muhit bolalarda agressiv yoki befarq xulq-atvorni shakllantirishi mumkin.

Uchinchidan, o'yin faoliyatining tolerantlikni shakllantirishdagi o'rni alohida e'tiborga loyiqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin asosiy faoliyat turi hisoblanadi va aynan o'yin jarayonida ular ijtimoiy tajriba orttiradi. Rolli o'yinlar orqali bolalar turli ijtimoiy vaziyatlarni "sinab ko'radi", boshqalarning roliga kiradi va ularning nuqtai nazarini tushunishga harakat qiladi. Bu esa kognitiv va emotsional komponentlarning uyg'un rivojlanishiga olib keladi. Ayniqsa, jamoaviy o'yinlar bolalarda hamkorlik, sabr-toqat va o'zaro hurmatni rivojlantiradi.

To'rtinchidan, multikultural yondashuvning ahamiyati ham tadqiqot natijalarida o'z aksini topdi. Turli millat va madaniyat vakillari bilan tanishish, ularning urf-odatlarini va qadriyatlarini o'rganish bolalarda stereotiplarning kamayishiga olib keladi. Bu esa ochiq fikrlashni, ijtimoiy moslashuvchanlikni va hurmat hissini rivojlantiradi. Ayniqsa, global axborot makonida yashayotgan zamonaviy bolalar uchun bunday yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, inklyuziv ta'lim muhitining tolerantlikni shakllantirishdagi o'rni ham alohida ta'kidlandi. Turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega bolalar bilan birgalikda faoliyat yuritish bolalarda sabr-toqat, yordam berish va tushunish kabi sifatlarni rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhitda tarbiyalangan bolalarda empatiya darajasi yuqoriroq bo'ladi va ular ijtimoiy jihatdan moslashuvchanroq bo'lib yetishadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida bir qator muammolar ham aniqlangan. Xususan, maktabgacha ta'lim tizimida tolerantlikni shakllantirishga qaratilgan metodik materiallar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ko'plab pedagoglar bu yo'nalishda nazariy bilimga ega bo'lsalar-da, amaliy metodlardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bundan tashqari, ota-onalarning pedagogik savodxonligi darajasi ham turlicha bo'lib, bu bolalarda tolerantlik shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, zamonaviy axborot muhitida bolalar turli manbalardan ma'lumot oladi va bu ma'lumotlar har doim ham ijobiy bo'lmasligi mumkin.

Shu sababli pedagog va ota-onalar bolalarning axborot qabul qilish jarayonini nazorat qilishi va ularga to'g'ri yo'naltirish berishi muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tolerantlik madaniyatini shakllantirishda integrativ yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni, ta'lim, tarbiya, oila va ijtimoiy muhit o'zaro uyg'un holda faoliyat olib borgan taqdirdagina samarali natijaga erishish mumkin. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida tolerantlikni shakllantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish, pedagoglar malakasini oshirish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb va strategik yo'nalishlaridan biri ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tolerantlik nafaqat axloqiy sifat, balki murakkab ijtimoiy-psixologik kompetensiya bo'lib, u shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi, samarali muloqot olib borishi va turli ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchan munosabat bildira olish qobiliyatini belgilaydi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, tolerantlik shaxsda tug'ma holda mavjud bo'lmaydi, balki u muayyan ijtimoiy-pedagogik sharoitlar ta'sirida bosqichma-bosqich shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yosh davri tolerantlikni rivojlantirish uchun eng muhim va sezgir bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bola atrof-muhitni faol o'zlashtiradi, ijtimoiy tajriba orttiradi va axloqiy qadriyatlarning dastlabki asoslarini qabul qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida tolerantlik madaniyatini shakllantirish quyidagi asosiy omillarga bog'liqligi aniqlandi. Birinchidan, bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Empatiya, hissiy sezgirlik, o'z his-tuyg'ularini boshqarish va boshqalarni tushunish qobiliyati rivojlangan bolalarda tolerantlik yuqori darajada shakllanishi kuzatildi. Bu esa maktabgacha ta'lim jarayonida emotsional intellektni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, pedagogik muhit va tarbiyachining shaxsiy namunalari muhim o'rin tutadi. Tarbiyachining bolalarga nisbatan adolatli, hurmatli va bag'rikeng munosabati bolalarda ayni shu sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Pedagogning kommunikativ

madaniyati, konfliktlarni hal qilish usullari va individual yondashuvi tolerantlikni rivojlantirishda bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, oilaviy tarbiya tolerantlik madaniyatining shakllanishida asosiy poydevor vazifasini bajaradi. Ota-onalarning ijtimoiy qarashlari, tarbiya uslubi va kundalik munosabatlari bola shaxsining rivojlanishiga bevosita ta'sir etadi. Shu bois maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalar o'rtasida uzviy hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim hisoblanadi.

To'rtinchidan, o'yin faoliyati tolerantlikni shakllantirishning eng samarali pedagogik vositalaridan biri sifatida e'tirof etildi. Rolli, dramatik va jamoaviy o'yinlar orqali bolalar turli ijtimoiy vaziyatlarni o'zlashtiradi, boshqalar nuqtai nazarini tushunishga harakat qiladi va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa tolerantlikning amaliy ko'rinishlarini shakllantiradi.

Beshinchidan, multikultural va inklyuziv yondashuvlarning ahamiyati alohida ta'kidlandi. Turli madaniyatlar bilan tanishish, milliy va diniy xilma-xillikni anglash bolalarda hurmat, qiziqish va ochiqlikni rivojlantiradi. Inklyuziv ta'lim muhitida esa bolalar turli imkoniyatlarga ega tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali empatiya, sabr-toqat va ijtimoiy mas'uliyat kabi sifatlarni egallaydi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muammolar ham muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon berdi. Xususan, maktabgacha ta'lim tizimida tolerantlikni shakllantirishga qaratilgan metodik ta'minot yetarli darajada rivojlanmaganligi, pedagoglarning amaliy ko'nikmalari ba'zi hollarda yetarli emasligi hamda oilaviy muhitning turlicha darajada bo'lishi ushbu jarayon samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlandi. Shu sababli mazkur yo'nalishda tizimli islohotlarni amalga oshirish zarur.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Avvalo, maktabgacha ta'lim dasturlariga tolerantlik va ijtimoiy-emotsional rivojlanishga qaratilgan maxsus modullarni kiritish lozim. Ikkinchidan, pedagoglar uchun malaka oshirish kurslari, treninglar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqish zarur. Uchinchidan, ota-onalar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, ularning pedagogik madaniyatini oshirishga qaratilgan seminar va targ'ibot ishlarini kuchaytirish lozim. To'rtinchidan, maktabgacha ta'lim

muassasalarida multikultural va inklyuziv muhitni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Shuningdek, kelajakda ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, tolerantlik darajasini baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhitida tolerantlikni shakllantirish masalasi yangi ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik madaniyatini shakllantirish – bu kelajak jamiyatining barqarorligi, ijtimoiy uyg'unligi va ma'naviy yuksalishini ta'minlovchi muhim omildir. Ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi natijasida jamiyatda bag'rikeng, ijtimoiy faol, mas'uliyatli va ma'naviy yetuk avlodni tarbiyalash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Allport G. The Nature of Prejudice. 1954.

Vygotsky L.S. Mind in Society. 1978.

Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. 1979.

Banks J.A. Multicultural Education. 2008.

UNESCO Declaration of Principles on Tolerance. 1995.

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. 2008.

Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. 2019.